

Serenissimo et Illustrissimo Principi ac Domino.
De brieven van Orlandus Lassus
aan Wilhelm V van Beieren

door

Demmy VERBEKE

Abstract

This article presents the letters written by the composer Orlandus Lassus (1532-1594) to duke William V of Bavaria (1548-1626). The correspondence consists of two very different groups of letters: on the one hand autographs which are clearly situated in a very personal and intimate sphere of communication, on the other hand printed dedication letters showing all the expected rhetorical formality. The comparison between the two sorts of letters, which can also be read as an introduction to the correspondence of Lassus, shows the difference, especially on a linguistic level, between private and public communication.

De studie van briefwisselingen uit de vroeg-moderne tijd is essentieel bij het bestuderen van leven en werk van hun auteurs. De correspondentie stelt ons in staat de biografie van de betrokken personen te reconstrueren, biedt ons een blik op hun intellectuele en sociale contacten en geeft ons vaak directe toegang tot de wereld waarin ze leefden.

Toch moet men zich hoeden voor een te naïeve, letterlijke lectuur van brieven, of het nu gaat om brieven uit de zestiende eeuw¹ of om hedendaagse correspondentie. Men moet niet alleen oog hebben voor de biografische informatie die de brief biedt, maar ook voor de geplogenheden van het genre en bedacht zijn op gemeenplaatsen en retorische opsmuk.

In dit artikel willen wij de brieven van Orlandus Lassus aan Wilhelm V van Beieren voorstellen. Deze correspondentie bestaat uit zowel privé-brieven als formele dedicatiebrieven en we nemen bij onze

¹ Voor een inleiding op renaissancecorrespondentie, met bijhorende literatuurlijst, verwijzen we naar IJsewijn-Sacré (1998), pp. 218-228. Daarenboven wordt de noodzaak van een kritische lectuur van deze brieven onder meer bewezen door Clough (1976), Henderson (1993), Stegeman (1996) en Boutcher (2002).

voorstelling vooral de talige aspecten als uitgangspunt omdat hierin het evidente verschil tussen de private en publieke communicatie² frappant aan het licht treedt.

Maar vooral op de brieven zelf in te gaan, bieden we een schets van de betrokken figuren.³ Orlandus Lassus, tot op vandaag een van de roemrijkste meesters van de "Vlaamse polyfonie", werd in 1532 te Bergen geboren en stierf in 1594. Na een verblijf in Italië verwierf de componist zich rond 1556 een positie in de hofkapel van Albrecht V van Beieren (1528-1579). Het is hier, aan het hof te München, dat Lassus als kapelmeester internationale roem oogstte en tot aan zijn dood bleef wonen en werken, afgezien van een paar korte verblijven in het buitenland.

Niettemin liep de verhouding met zijn directe werkgever, hertog Albrecht van Beieren, niet altijd van een leien dakje. De componist zocht vanaf 1567 meer en meer toenadering tot Wilhelm (1548-1626), de zoon van Albrecht die voorbestemd was voor de troon. Het huwelijk van Wilhelm met Renata van Lotharingen in 1568 werd met grootse festiviteiten opgeluisterd, waarin ook Lassus een belangrijke rol speelde.⁴ Wilhelm had net als zijn vader een voorkeur voor muziek en hield er in zijn residentie te Landshut ook zelf een kleine hofkapel op na.

Monsieur mon seigneur et patronissimo: DE PRIVÉ-BRIEVEN

Er zijn tot op heden negenenvijftig persoonlijke brieven van Lassus bekend, waarvan vierenvijftig autografen zijn.⁵ Er is natuurlijk niets dat uitsluit dat nog andere brieven in de toekomst zullen opduiken. Zo zijn er na de meest volledige publicatie van de correspondentie in 1977, nog nieuwe brieven aan het licht gekomen in 1982 en in 1993.⁶

² Henderson (2002) toont aan hoe voorzichtig men met deze begrippen moet omspringen bij de studie van renaissancebrieven.

³ De voornaamste bron voor het leven van Lassus en informatie betreffende het Münchense hof is Leuchtman (1976). Daarnaast maakten we onder meer gebruik van Boetticher (1958 en 1963), Sandberger (1973), Bossuyt (1982), Hell-Leuchtman (1982), Messmer (1982).

⁴ Een verslag van deze festiviteiten is onder meer bewaard gebleven in de dialogen van Massimo Troiano. Zie Troiano (1569) en de editie door H. Leuchtman [Troiano (1980)].

⁵ *Orlandus Lassus en Antwerpen* (1994), p. 124.

⁶ Cf. Bossuyt (1982), pp. 181-186; Leuchtman (1985) en *Orlandus Lassus en Antwerpen* (1994), pp. 123-124.

Het gaat ons hier om de zesenvestig privé-brieven⁷ van Lassus aan Wilhelm, geschreven tussen 1572 en 1579.

Wat onmiddellijk opvalt bij het lezen van deze brieven is de mozaïek van talen: in één en dezelfde brief worden er verschillende door elkaar gebruikt. Zo lezen we Frans, Italiaans, Latijn, Duits, Spaans, en zelfs een zinnetje Nederlands. Een voorproefje:⁸

Hodie veneris, princeps Illustrissimus et meum patronissimus venit ad me, locutus est in secretum, secretarium v[ot]re Ex[cellen]tie et dixit mihi salutationem magnificam, del mio s[igno]re principe, bien de moj aimé, lequel desire quod veniam ad visitandum, non pas les malades, mais son Ex[cellen]ce, Respondeo quod si tempus erit mihi comode, et quod Ex[cellen]tia vult me bitten du muess thain, videbo quod facturus ero (p. 152) De doorluchtige vorst en mijn zeer edele heer komt vandaag, vrijdag, naar mij. Dat vertelde de secretaris van uw excellentie mij onder vier ogen en hij bracht me een schitterende groet van mijn zeer geliefde heer vorst over. Deze wenst dat ik op bezoek kom, niet bij de zieken, maar bij zijn excellentie. Ik antwoord: "Wanneer het mij past", en ook "Wat de excellentie vraagt, moet je doen". Ik zal zien dat ik het doe.

De meertaligheid van Lassus was haast een natuurlijk gevolg van zijn levensloop in het teken van de muziek en zijn taak als leider van een internationaal samengestelde hofkapel. Frans was zijn moedertaal, maar omstreeks zijn twaalfde levensjaar trok hij reeds in het gevolg van Ferdinand Gonzaga (1507-1557), de vorst van Mantua en veldheer van Karel V, naar Sicilië. Hij verbleef vervolgens in Milaan, Napels en Rome. Gedurende deze Italiaanse periode zal hij dus wel meer dan een mondje Italiaans geleerd hebben. Na een kort verblijf in Antwerpen kwam hij terecht aan het Münchense hof, waar de voertaal het Duits was. De brokjes Spaans en het zinnetje Nederlands die in de brieven te vinden zijn, komen waarschijnlijk voort uit zijn omgang over de jaren heen met vele muzikanten van allerlei nationaliteiten. Ten slotte paste het de gecultiveerde hoveling om over ten minste een elementaire kennis van het Latijn te beschikken.

⁷ Leuchtman (1977), p. 7 spreekt van zevenenvestig brieven aan Wilhelm, maar verbeterd zichzelf in een recentere publicatie: Hell-Leuchtman (1982), p. 66.

⁸ Wij citeren telkens uit Leuchtman (1977), waarbij we de pagina in deze editie aangeven, de spelling bewaren en slechts de afkortingen binnen vierkante haken oplossen. De illustraties worden vertaald, waarbij we dankbaar gebruik hebben gemaakt van de Duitse vertaling en het commentaar in Leuchtman (1977), maar we benadrukken dat het ons bij de geciteerde passages uit de privé-brieven voornamelijk om de meertalige verwoording te doen is en daarom de vertaling feitelijk ontoereikend is.

Lassus speelt vaak met zijn taalkennis in een bewuste, grappige vermenging, waarbij hij zich heel wat grammaticale vrijheden veroorlooft:

prego scongiuro a v[est]ra Ex[cellen]tia si possibilis est s'il ne maine personne auccque (p. 100)

Ik vraag en ik bid uw excellentie, als het mogelijk is, niemand mee te brengen.

ie le desire ex toto corde meo (p. 120)

Ik verlang het uit het diepst van mijn hart.

Deze vermenging kan ook uitdeinen tot ganse meertalige constructies, zoals in de volgende brief.⁹ Omdat in 1572 te München de pest was uitgebroken, verliet hertog Albrecht de stad en verbleef hij onder meer in Starnberg en Dachau. Hij verzocht Lassus hem te komen verwoegen, maar deze had daar geen zin in en maakte er zich met verscheidene excuses van af: het weer was te mild (hoe Lassus dit als excuus kon laten gelden ontgaat ons) en zijn familie te groot om met hen allen de reis te ondernemen. In feite verkoos Lassus om op een zogenaamde boetetocht naar Landshut te gaan, waar het voor hem op de residentie van de kroonprins veel aangener toeven was dan bij de hertog te Dachau:

il gran duca alberto, misit mihi litteram, vt irem ad starenbergem: vt visitarem suam Altitudinem, et sic fuit factum, mais le temps fuit tantum temperatus par trop: par ainsi interrogauj Ducum, de ce que ie deuoie faire, respondit placido, quod deberem exire tachau, come les alijs sodalibus erant, Ad euitandum morbum pestiferum, Ego respondit quod familia mea erat plusquam satis, ou asses de gens, et quod libentius Exirem a faire penitence, in der elent, zu lantzhuet. (p. 46)

De groothertog Albrecht zond mij een brief opdat ik naar Starnberg zou gaan en zijne hoogheid zou bezoeken. Zo ware ook geschied, maar het weer was al te mild. Dus vroeg ik de hertog wat ik moest doen, en hij antwoordde vriendelijk dat ik naar Dachau moest gaan, waar de andere collega's waren om de pest te vermijden. Ik antwoordde dat mijn familie te groot was en teveel mensen omvatte en dat ik liever wegging naar Landshut om in ellende boete te doen.

Het klankspel en het komisch effect primeren. Zo kan Lassus het rijmen en herhalen van klanken niet laten en voegt hij schijnbare

⁹ Men denkt onwillekeurig aan macaronische literatuur, waarbij we een vermenging krijgen van twee of meer talen om een humoristisch effect te bekomen. Concreet betekent dit voor zestiende-eeuwse macaronische teksten meestal dat woorden uit de volkstalen Latijnse uitgangen kregen. De brieven van Lassus zijn echter niet puur macaronisch te noemen omdat de aangepaste woorden soms hun oorspronkelijke betekenis niet bewaren en de grammatica niet wordt gerespecteerd. Zie onder meer Genthe (1970), Dahl (1962) en IJsewijn-Sacré (1998), pp. 136-138.

sprekwoorden in die met de betekenis van de zin niets te maken hebben, maar door hun klank en zinloosheid een lach moeten opwekken:

voio inferire che mi tenga nella sua gratia gratis grata per non gratarmj la graticula (p. 144)

Ik wil vragen dat uw gratie mij gratis in gratie houdt door mij niet over de rasp te raspen.

plus vaut la santé que d'estre apellé pater sancte (p. 224)

Gezondheid is meer waard dan "heilige vader" genoemd te worden.

Je me retreueue auecq la gracieuse letterine que il placuit a v[ot]re Ex[cellen]ce mihj scribere, Apres menger oportet bibere, ie veux dire in meo sermonibus que ie rens grosse et grasse grace a v[ot]re bonté ... (p. 58)¹⁰

Ik bevind me hier met het lieflijke briefje dat uw excellentie mij wilde schrijven, na het eten moet men drinken, ik wil met mijn woorden zeggen dat ik dik en vet word door uw goedheid ...

Het komisch effect kan ook eerder in de inhoud dan in het klankspel liggen:

Mons[ieu]r mais non pas valet, magister orlandus quod nihil valet (p. 148)¹¹

Aan de heer die geen dienaar is, van meester Orlandus die niets waard is.

De componist gebruikt duidelijk het instrument van de taal omwille van de grap en de rol. Mede hierdoor hebben de persoonlijke brieven tot enige controverse in de wereld van musicologen geleid.

Het occasioneel schunnige karakter van de brieven bracht het apollinische beeld dat men van de componist had in gevaar. Zo kwam er aan het einde van de negentiende eeuw, toen bekend raakte dat een uitgave van de persoonlijke brieven van Lassus werd voorbereid, reactie van de kant van sommige onderzoekers die meenden dat uitlatingen als de volgende de reputatie van Wilhelm V en Lassus zouden schaden:¹²

Ego certissime plus scriberem, sed pour autant quil est quasi temps de aller ad vesperas, et non possum intromittere de faire vne petite visitation, au

¹⁰ De zin "Apres menger oportet bibere" is enkel omwille van de klank ingevoegd. Het zinnetje doet misschien wel als een spreekwoord aan, maar heeft hier geen betekenis.

¹¹ Dit is een woordspel op de betekenis van "valet". De eerste vorm is het Franse "valet", het tweede "valet" een vorm van het Latijnse werkwoord "valere". Bovendien speelt misschien ook een allusie op de afscheidsformule "vale" mee. Cf. Leuchtman (1977), p. 149.

¹² Leuchtman (1977), pp. 9-10.

pays bas de ma feme, pour l'honneur de mons[ieu]r de fon cotu, car trop yá que naj foutu, c'est vne chose naturelle ... (p. 36)¹³

Ik zou gewis meer schrijven, maar op dit moment is het om zo te zeggen tijd om naar de vespers te gaan, en ik kan het niet achterwege laten om een klein bezoekje te brengen aan de Lage Landen van mijn vrouw, ter ere van de heer van "fon cotu"; want al zo lang heb ik niet meer gevogeld, het is een natuurlijke zaak ...

Maar niemand kon ontkennen dat deze brieven van uitzonderlijk belang zijn om ons inzicht in de persoonlijkheid en het persoonlijk leven van de kapelmeester en zijn omgeving te verfijnen. Men heeft bovendien ook het eigen karakter van de brieven naar waarde kunnen schatten. Charles Van den Borren spreekt van "une saveur d'espièglerie digne d'un collégien en délire, ... un humour énorme, un sens rabelaisien de la grosse bêtise qui fait rire."¹⁴

Vooraf in recentere bronnen wordt daarenboven gewezen op de mogelijke narrenrol die Lassus aan het hof speelde.¹⁵ De kapelmeester was niet alleen componist, maar ook een begenadigd *Commedia dell'arte*-acteur. Wilhelm V hield van dergelijke *Commedia dell'arte*-voorstellingen en zou van Lassus verwacht hebben dat hij bij wijze van spreken "in zijn rol bleef" bij het schrijven van zijn brieven. Lassus zinspeelt inderdaad in de brieven op zijn rol en taak als "entertainer":

... c'est le teneur, D'un Compositeur: Qui en sueur, faict le sauteur, et le Jouueur, en gran labeur (p. 120)

Dat is de mening van een componist, die zwetend springt en speelt, met veel moeite.

Hoeveel of hoe weinig Lassus ook in deze brieven een komisch masker opzet, in ieder geval bewijzen ze de intimiteit tussen de troonopvolger en de componist en de vrijmoedige toon waarop Lassus in het kader van de privé-brief tot Wilhelm kon spreken.¹⁶

¹³De tekst op zich is reeds aangebrand te noemen en alludeert misschien wel op de formule bij de votiefdienst (vergelijk "ad vespers pour l'honneur de monsieur de fon cotu" met "vesperae in honorem Sancti"). Achter de formule "monsieur de fon cotu" gaat volgens Leuchtman (1977), p. 38, een woordspelletje schuil waarbij de beginletters van "fon" en "cotu" gewisseld moeten worden. In dat geval bekomt men "monsieur de con fotu", i.e. "heer/meester van het geneukte kutje", wat inderdaad in de context van de brief past.

¹⁴Van den Borren (1930), p. 24. Ook Pirro (1940), pp. 160-161 biedt een genuanceerd beeld van de privé-brieven.

¹⁵Zie vooral Leuchtman (1977), pp. 18-19; Messmer (1982), pp. 160-172; Weller (1995) en Katritzky (1996).

¹⁶Lassus durft het in zijn persoonlijke brieven zelfs aan om hertog Albrecht, zijn werkgever en Wilhelms vader, te bespotten. Cf. Leuchtman (1977), p. 19, 92 en 96.

ILLUSTRISSIMO ATQUE EXCELLENTISSIMO PRINCIPI:
DE DEDICATIEBRIEVEN

Van een gans andere aard zijn de dedicatiebrieven van Lassus aan hertog Wilhelm. Waar in de persoonlijke brieven de nar Lassus aan het woord komt, spreekt hij in de dedicatiebrieven als componist en als hoveling.

Lassus' strategie bij het opdragen van bundels leert ons iets over de afstand die groeit tussen Lassus en Albrecht en de band die ontstaat tussen de componist en Wilhelm. Er zijn achtenzeventig bundels in druk verschenen met een dedicatie die door Orlandus Lassus zelf ondertekend is.¹⁷ Bij die achtenzeventig bundels zijn er negenendertig *editiones principes*. Voor de rest gaat het om herdrukken, waarin de opdracht simpelweg hernomen wordt. Van de negenendertig *editiones principes* met een persoonlijke dedicatie draagt Lassus er zes op aan Wilhelm, één aan Wilhelm samen met zijn broers Ferdinand en Ernst, en slechts één aan Albrecht, namelijk een bundel motetten uit 1562. Niet alleen worden aan Wilhelm dus heel wat meer bundels toegewijd, het impliceert bovendien dat Lassus in zeventien jaar tijd (de enige persoonlijke opdracht aan Albrecht dateert uit 1562, Albrecht sterft pas in 1579) geen enkele bundel aan zijn eigenlijke broodheer heeft opgedragen.¹⁸

Een eerste en evident verschil tussen de privé-brieven en de dedicatiebrieven, die gedateerd zijn tussen 1567 en 1581, is het gedrukte karakter van deze laatste. Waar het bij de privé-brieven grotendeels om autografen ging, gaat het hier om gedrukte brieven die aan het begin van een muziekbundel prijken. Dit bemoeilijkt natuurlijk wel de authenticiteitsbepaling. Men kan stellen dat Lassus hoogstwaarschijnlijk voor het schrijven van althans een deel van zijn dedicatiebrieven een beroep deed op gastschrijvers en de brief slechts met zijn eigen naam ondertekende.¹⁹

¹⁷ We gaan voor deze berekeningen uit van de lijst bij Leuchtmann-Schmid (2001), III, pp. 615-619 en controleerden deze in de mate van het mogelijke op de oorspronkelijke drukken.

¹⁸ Bossuyt (1982), pp. 125-127; Hell-Leuchtmann (1982), pp. 190-191.

¹⁹ Dit hoeft niet te betekenen dat de componist geen rol speelde bij de compositie van de brief: misschien dicteerde hij de inhoud van de opdracht en zorgde de gastschrijver vervolgens voor een welluidende Latijnse formulering.

Van de zeven dedicatiebrieven die we in beschouwing nemen²⁰ zijn er vijf in het Latijn, één in het Duits en één in het Italiaans gesteld. We vinden niet meer de samensmelting van talen die we in de privé-brieven aantreffen.²¹

Een bundel Duitse liederen (L814) wordt ingeleid door een Duitse dedicatiebrief; motetbundels (L843, L851, L857, L878, L902) die composities bevatten op Latijnse tekst, krijgen een Latijnse dedicatiebrief; een bundel met *villanelle*, *moresche* en andere gezangen, die alle een Italiaanse tekst hebben (L930), wordt ingeleid door een Italiaanse dedicatiebrief. Het is dus niet zo dat de taal van de brief bepaald wordt door de persoon die wordt aangeschreven, veeleer wordt bij de bundels opgedragen aan Wilhelm V de taalkeuze bepaald door de inhoud van de bundel.

Er is op deze vaststelling slechts één halve uitzondering te melden. Bij L843, een motetbundel die in Parijs werd gedrukt toen Lassus er verbleef, vinden we inderdaad zoals bij de andere motetbundels een Latijnse dedicatiebrief, maar ook een Frans huldedicht op Wilhelm en zijn vrouw, eveneens door de componist ondertekend.

De eigenschappen van het genre "dedicatiebrief" drukten vanzelfsprekend hun stempel op de inhoud en de formulering van de brieven.²² Een dedicatiebrief is een brief die wel doorgaans gericht is aan één enkele persoon, maar die in de regel van meet af aan voor publicatie bestemd was. Men wist dat het ganse publiek als het ware over de schouder van de geadresseerde zou meelezen.

Bovendien kadert het schrijven vaak in een relatie van patronage, die een eigen, sterk geformaliseerd communicatiepatroon kent.²³ Zeker

²⁰ We behandelen enkel de persoonlijk ondertekende en aan Wilhelm V gerichte dedicatiebrieven. Zes bundels (L814, L843, L851, L857, L902, L930) zijn exclusief aan Wilhelm opgedragen, één bundel (L878) is aan de broers Wilhelm, Ferdinand en Ernst opgedragen. Herdrukken worden zoals gezegd niet in rekening gebracht, maar werden vanzelfsprekend wel gecollationeerd voor de kritische editie. We duiden de bundels aan met het nummer uit het *Répertoire International des Sources Musicales* (het RISM-nummer). In bijlage 1 vindt de lezer alle informatie met betrekking tot de bundels die door Lassus aan Wilhelm V zijn opgedragen.

²¹ Lassus gebruikt wel bij minstens één gelegenheid meerdere talen binnen dezelfde dedicatiebrief (gericht aan iemand anders dan Wilhelm V). Het gaat om de opdracht bij L860 (die composities bevat op Latijnse, Duitse, Franse en Italiaanse teksten), gericht aan de vier broers Marc, Johann, Hieronymus en Johann Jakob Fugger, waar een Duitse passage in de Latijnse dedicatiebrief is ingevoegd. Er is dus zelfs in dit geval geen sprake van een quasi-macaronische vermenging van talen zoals in de privé-brieven.

²² Een beknopte, maar zeer goede inleiding op de ontwikkeling en de eigenschappen van het genre van de dedicatiebrief geeft Stegeman (1995).

²³ Zie bijvoorbeeld Kettering (1988) en Herman (1995).

tegen het eind van de zestiende eeuw was er een vooropgezet schema en een geheel van gemeenplaatsen waarvan een auteur bij deze gelegenheid kon en haast moest gebruik maken: iedere auteur deinst er zogenaamd voor terug om zijn werk te publiceren maar wordt door vrienden of de aangeschrevene aangepord om het toch te doen, iedere auteur dankt de gedicaceerde voor verkregen weldaden en vraagt de gedicaceerde het geschenk met de gebruikelijke welwillendheid te ontvangen, iedere auteur meent dat het geschenk te min is voor de waardigheid van de aangeschrevene, ...

Ook Lassus ontkomt niet aan deze standaarduitlatingen:²⁴

Tanta enim est tuorum erga me meritorum magnitudo ut nisi aliquo munusculo meam illorum memoriam testarer ac declararem et, cum parem tibi gratiam referre non possem, saltem haberem, magnopere mihi verendum esse putarem, ne taeterrimum ingrati animi crimen susciperem ac subirem, atque hoc pacto non solum tua singulari erga me liberalitate et beneficentia indignus, verum etiam quovis supplicio dignus ab omnibus mortalibus iudicaretur. (L843)

Zo groot immers is de omvang van uw verdiensten tegenover mij dat ik niet anders dan met een klein geschenkje mijn erkentelijkheid kan tonen en verklaren en dank betuigen, hoewel ik u geen evenwaardige dank kan schenken. Zoniet meende ik er erg beducht op te moeten zijn de zeer smadelijke aanklacht van ondankbaarheid te moeten aanhoren en ondergaan en dat iedereen daardoor zou oordelen dat ik niet alleen uw uitzonderlijke vrijgevigheid en weldadigheid onwaardig ben, maar zelfs gelijk welke straf verdien.

Quod quidem opus ut benigne suscipias fovendum tutandumque, ea, spero, impetrabit mihi clementia tua, qua me ad editionem hortatus es ... (L857)

Ik hoop dat die vriendelijkheid van u tegenover mij, waarmee u me tot deze editie hebt aangespoord, ervoor zal zorgen dat u dit werk welwillend zult opnemen om het te steunen en te beschermen ...

... coeperunt a me amici quidam pii et honesti magnopere contendere, ... Ego desiderio ipsorum voluntatique satisfacere cupiens ... (L878)

... bepaalde toegewijde en oprechte vrienden begonnen me met aandrang te vragen ... Ik, die wilde voldoen aan hun verlangen en hun wens ...

Gezien het publieke karakter van deze brieven en de maatschappelijke afstand die bestaat tussen de troonopvolger en de componist, zijn de dedicatiebrieven veel officiëler en voldoen ze beter aan het fatsoen.

²⁴ Er is nog geen kritische uitgave van de dedicatiebrieven van Lassus beschikbaar. Wij werken momenteel aan de editie en vertaling van Latijnse liminaire teksten bij motetbundels, waartoe ook deze dedicatiebrieven van Lassus behoren.

Waar de persoonlijke brieven blijkbaar steeds grappig moesten zijn, laat het genre van de dedicatiebrief geen enkele frivoliteit toe.

Een illustratie hiervan zijn de aansprekingen en slotformules. Bij de dedicatiebrieven vinden we een strikt formalisme:

Illustriss[imo] atque Excellentiss[imo] Gulielmo Comiti Palatino Rheni, utriusque Boioariae Duci et Domino ac Maecenati suo liberalissimo, Orlandus Lassus, domesticorum devinctissimus (L843)

Orlandus Lassus, de meest toegewijde dienaar, aan de doorluchtige en zeer uitmuntende Wilhelm, paltsgraaf aan de Rijn en hertog van de beide Beieren, zijn heer en zeer vrijgevege mecenas.

Illustrissimo atque excellentissimo Principi Guilielmo Comiti Palatino Rheni, utriusque Bavariae Duci, etc. Domino suo clementiss[imo] (L851)
Aan de doorluchtige en zeer uitmuntende vorst Wilhelm, paltsgraaf aan de Rijn en hertog van de beide Beieren, enz. zijn zeer barmhartige heer.

Serenissimae ac Illust[rissimae] Cels[itudini] Tuae perpetuus et addictissimus Orlandus de Lasso. (L902)

Orlandus Lassus, eeuwig toegewijd aan uw hoogverheven en doorluchtige Hoogheid.

Wanneer men ter vergelijking de aansprekingen in de persoonlijke brieven bekijkt, stelt men vast dat ook daar weliswaar sprake is van een zekere onderdanige afstand, maar er toch ruimte blijft voor een grapje:

Di v[est]ra Ex[cellen]tia humilissimo servitorissimo Orlandiss[im]o lassissimo Amorevolississimo (p. 129)²⁵

De nederigste en liefsthebbende dienstbaarste van uw excellentie, Orlandissimo Lassissimo.

Mons[ieu]r de la monsurie de baviere, et de tous bois et riviere (p. 204)
Heer van het rijk Beieren en van alle bossen en rivieren.

BESLUIT

De brieven van Orlandus Lassus aan Wilhelm V zijn op te delen in twee duidelijk afgescheiden groepen. In de persoonlijke brieven bewijst Lassus zijn gevoel voor klank en humor en komt hij origineel uit de hoek. De dedicatiebrieven, hoewel ondertekend door dezelfde auteur

²⁵ Lassus lijkt hier de draak te steken met het superlativisme van de dedicatiebrief en de traditionele manier van het aanspreken van hogergeplaatste personen.

en gericht aan dezelfde persoon, worden gekenmerkt door een veel grotere formaliteit en correctheid. De vergelijking van beide soorten brieven is een illustratie van de mate waarin het genre en de context het taalregister kunnen bepalen.²⁶

LITERATUURLIJST

- Boetticher Wolfgang, *Orlando di Lasso und seine Zeit 1532-1594: Repertoire-Untersuchungen zur Musik der Spätrenaissance* (Kassel - Basel, 1958).
- Boetticher Wolfgang, *Aus Orlando di Lassos Wirkungskreis. Neue archivalische Studien* (Kassel - Basel - London - New York, 1963).
- Bossuyt Ignace (ed.), *Orlandus Lassus 1532-1594. Publikatie naar aanleiding van de tentoonstelling, ingericht ter herdenking van de geboorte, 450 jaar geleden, van Orlandus Lassus, Faculteitsgebouw Letteren en Wijsbegeerte van de Katholieke Universiteit te Leuven, 11-31 maart 1982* (Leuven, 1982).
- Boutcher Warren, 'Literature, Thought or Fact? Past and Present Directions in the Study of the Early Modern Letter', in Toon Van Houdt, Jan Papy, Gilbert Tournoy, Constant Matheussen (eds.), *Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, Supplementa Humanistica Lovaniensia XVIII (Leuven, 2002), pp. 137-163.
- Clough Cecil H., 'The Cult of Antiquity: Letters and Letter Collections', in Cecil H. Clough (ed.), *Cultural Aspects of the Italian Renaissance. Essays in Honour of Paul Oskar Kristeller* (Manchester - New York, 1976), pp. 33-67.
- Dahl Jürgen, *Maccaronisches Poetikum oder Nachtwächteri veniunt cum Spiesibus atque Laternis* (Ebenhausen bei München, 1962).
- Genthe F. W., *Geschichte der Macaronischen Poesie, und Sammlung ihrer vorzüglichsten Denkmale* (Genève, 1970 = Halle - Leipzig, 1829).
- Hell Helmut, Leuchtmann Horst (eds.), *Orlando di Lasso, Musik der Renaissance am Münchner Fürstenhof*, Bayerische Staatsbibliothek Ausstellungskataloge 26 (Wiesbaden, 1982).
- Henderson Judith Rice, 'On Reading the Rhetoric of the Renaissance Letter', in Heinrich F. Plett (ed.), *Renaissance-Rhetorik. Renaissance Rhetoric* (Berlin - New York, 1993), pp. 143-162.
- Henderson Judith Rice, 'Humanist Letter Writing: Private Conversation or Public Forum?', in Toon Van Houdt, Jan Papy, Gilbert Tournoy, Constant Matheussen (eds.), *Self-Presentation and Social Identification. The Rhetoric and Pragmatics of Letter Writing in Early Modern Times*, Supplementa Humanistica Lovaniensia XVIII (Leuven, 2002), pp. 17-38.
- Herman Arthur L. Jr., 'The Language of Fidelity in Early Modern France', *The Journal of Modern History*, 67-1 (1995), pp. 1-24.

²⁶ Graag dank ik E. Degryse, N. Gabriëls en Prof. dr. D. Sacré voor het nalezen van dit artikel.

- Ijsewijn Jozef, Sacré Dirk, *Companion to Neo-Latin Studies. Part II: Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, Supplementa Humanistica Lovaniensia XIV (Leuven, 1998²).
- Katritzky M. A., 'Orlando di Lasso and the Commedia dell'Arte', in Bernhold Schmid (ed.), *Orlando di Lasso in der Musikgeschichte. Bericht über das Symposium der Bayerischen Akademie der Wissenschaften München* (München, 1996), pp. 133-155.
- Kettering Sharon, 'Gift-Giving and Patronage in Early Modern France', *French History*, 2-2 (1988), pp. 131-151.
- Leuchtmann Horst, 'Orlando di Lasso in seinen Briefen', *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte*, 37-2 (1974), pp. 595-613.
- Leuchtmann Horst, *Orlando di Lasso. Sein Leben. Versuch einer Bestandsaufnahme der biographischen Einzelheiten* (Wiesbaden, 1976).
- Leuchtmann Horst, *Orlando di Lasso. Briefe* (Wiesbaden, 1977).
- Leuchtmann Horst, 'Ein neugefundener Lasso-brief', in Ernst Hertrich, Hans Schneider (eds.), *Festschrift Rudolf Elvers zum 60. Geburtstag* (Tutzing, 1985), pp. 349-357.
- Leuchtmann Horst, Schmid Bernhold, *Orlando di Lasso. Supplement. Seine Werke in zeitgenössischen Drucken*, 3 vols. (Kassel - Basel - London - New York - Prag, 2001).
- Messmer Franzpeter, *Ein Leben in der Renaissance. Orlando di Lasso. Musik zwischen Mittelalter und Neuzeit* (München, 1982).
- Orlandus Lassus en Antwerpen 1554-1556. Catalogus van tentoonstelling Antwerpen, Museum Vleeshuis 20 augustus - 27 november 1994* (Antwerpen, 1994).
- Pirro André, *Histoire de la musique de la fin du XIVe siècle à la fin du XVIe*, *Manuels d'histoire de l'art* (Paris, 1940).
- Sandberger Adolf, *Beiträge zur Geschichte der bayerischen Hofkapelle unter Orlando di Lasso. Erstes Buch und drittes Buch, Teil 1* (Walluf bei Wiesbaden, 1973 = Leipzig, 1894-1895).
- Stegeman Saskia, 'De moralitate ac utilitate dedicationum. Dedications to and by Theodorus Janssonius van Ameloveen (1657-1712)', *Lias*, 22 (1995), pp. 175-195.
- Stegeman Saskia, *Patronage en dienstverlening. Het netwerk van Theodorus Janssonius van Ameloveen (1657-1712) in de Republiek der Letteren* (diss. doct. Nijmegen, 1996).
- Dialoghi di Massimo Troiano: Nè quali si narrano le cose piu ...* (Venetia, Bolognino Zaltieri, 1569).
- Die Münchner Fürstenhochzeit von 1568: Massimo Troiano: Dialoge*, ed. Horst Leuchtmann, *Studien zur Landes- und Sozialgeschichte der Musik* 4 (München - Salzburg, 1980).
- Van den Borren Charles, *Orlande de Lassus, Les maîtres de la musique* (Paris, 1930).
- Weller Philip, 'Lasso, Man of the Theatre', in Ignace Bossuyt, Eugeen Schreurs, Annelies Wouters (eds.), *Orlandus Lassus and his Time*, Yearbook of the Alamire Foundation I (Peer, 1995), pp. 89-127.

BIJLAGE: BUNDELS DOOR LASSUS PERSOONLIJK AAN WILHELM V OPGEDRAGEN²⁷

- L814** *Neue Teütsche Liedlein mit Fünff Stimmen ...* (München, A. Berg, 1567)
- L830 *Neue Teutsche Liedlein mit fünff stimmen ...* (München, A. Berg, 1569)
- L898 *Der Erste Theil Newer Teutscher Lieder mit fünff stimmen ...* (München, A. Berg, 1576)
- L932 *Der Erste Theil Newer Teutscher Lieder mit fünff stimmen ...* (München, A. Berg, 1581)
- L843** *Moduli quinis vocibus nunquam hactenus editi ...* (Parijs, A. Le Roy - R. Ballard, 1571)
- L851** *Fasciculus aliquot cantionum sacrarum, quinque vocum, ...* (München, A. Berg, 1572)
- L925 *Fasciculus aliquot cantionum sacrarum, quinque vocum, ...* (München, A. Berg, 1581)
- L857** *Patrocinium musices ... prima pars* (München, A. Berg, 1573)
- L906 *Patrocinium musices ... prima pars* (München, A. Berg, 1578)
- L878** *Liber mottetarum, trium vocum, ...* (München, A. Berg, 1575)
- L879 *Liber mottetarum, trium vocum, ...* (Leuven, P. Phalèse, 1575)
- L886 *Moduli nondum prius editi ... ternis vocibus* (Parijs, A. Le Roy - R. Ballard, 1576)
- L903 *Liber mottetarum, trium vocum, ...* (München, A. Berg, 1577)
- L998 *Liber mottetarum, trium vocum, ...* (München, A. Berg, 1591)
- L902** *Novae aliquot et antehac non ita usitatae ad duas voces Cantiones suavissimae ...* (München, A. Berg, 1577)

²⁷ De bundels met het RISM-nummer in het vet zijn *editiones principes*, de andere bundels zijn herdrukken die de dedicatiebrief hernemen. Deze lijst is opgesteld aan de hand van Leuchtmann-Schmid (2001) en de gegevens werden in de mate van het mogelijke op de oorspronkelijke drukken gecontroleerd.

- L909 *Moduli duarum vocum nunquam hactenus editi ...* (Parijs, A. Le Roy - R. Ballard, 1578)
- LL996a *Novae aliquot et antehac non usitatae ad duas voces Cantiones suavissimae ...* (München, A. Berg, 1590)
- L930** *Libro de Villanelle, Moresche, et altre Canzoni a 4, 5, 6 & 8 voci* (Parijs, A. Le Roy - R. Ballard, 1581)
- L941 *Libro de Villanelle, Moresche, et altre Canzoni a 4, 5, 6 & 8 voci* (Antwerpen, P. Phalèse - J. Bellère, 1582)